

W. A. Slepow*

NAUKOWE PODSTAWY PLANOWEGO KSZTAŁTOWANIA CEN
W ZSRR

Naukowe podstawy planowego kształtowania cen — to system wiedzy o cenie jako kategorii społeczno-ekonomicznej, o obiektywnych prawach jej ruchu w gospodarce socjalistycznej. Siłą napędową rozwoju nauki o cenach i zarazem kryterium prawdziwości jej twierdzeń jest praktyka kształtowania i działania cen. Zarazem teoria planowego kształtowania cen, uwalniając się od przypadkowych zjawisk i czynników, wnika do głębokich zależności i procesów, odkrywa obiektywne prawa kształtowania cen. Ma to podstawowe znaczenie dla praktyki cenotwórstwa. Przypominają się tu słowa Leonida I. Breżniewa wypowiedziane na XXV Zjeździe KPZR: „Ślusznie mówi się: nie ma nic bardziej praktycznego, niż dobra teoria”¹.

Poznanie obiektywnych praw rządzących kształtowaniem cen odsłania drogi i wykrywa metody wykorzystywania tych praw w celu doskonalenia aktualnej praktyki cenotwórstwa.

Celem tego artykułu jest omówienie ekonomicznej natury kategorii cen, jej funkcji w gospodarce socjalistycznej, zasad planowego kształtowania — z wykorzystaniem doświadczeń ZSRR².

EKONOMICZNA NATURA CEN

Cena stanowi złożoną, wielopłaszczyznową kategorię społeczno-ekonomiczną. Śledzenie prawidłowości jej kształtowania i wykorzystywa-

* Docent w Moskiewskim Instytucie Gospodarki Narodowej im. G. P. Plechanowa.

¹ Materiały XXV Sjezda KPSS, Moskwa 1976, s. 48.

² Za zgodą autora przygotował do druku i dostosował dla potrzeb czytelnika polskiego Lech Miastkowski, Uniwersytet Łódzki.

nia należy do jednego z ważnych kierunków marksowsko-leninowskiej teorii ekonomii politycznej.

Jak wiadomo, głęboko naukowe określenie ceny jako kategorii społeczno-ekonomicznej dał Karol Marks w I tomie *Kapitału* i niejednokrotnie podkreślał, iż cena przedstawia pieniężne wyrażenie wartości towaru³. Można powiedzieć, że właśnie w tym określeniu zostały zawarte podstawowe cechy omawianej kategorii.

Tak więc przede wszystkim cena należy do kategorii stosunków towarowo-pięiężnych i istnieje w każdych społeczno-ekonomicznych ustrojowych warunkach, w których występuje produkcja towarowa. Cena jest zatem obiektywną kategorią gospodarki socjalistycznej, podobnie jak towar, pieniądz i inne kategorie stosunków towarowych, przy czym dalszy rozwój społeczeństwa socjalistycznego wykorzystuje stosunki towarowe i ich kategorie odpowiednio do nowych treści społeczno-ekonomicznych właściwych tym stosunkom i kategoriom w socjalizmie. Również w ZSRR zachodzące zmiany systemu funkcjonowania gospodarki opierają się na zasadzie, którą można w skrócie zapisać: łączenie socjalizmu z produkcją towarową.

Wskazujemy na trzy przyczyny warunkujące towarowy charakter produkcji w ZSRR:

1. Występowanie różnych form społecznej własności — ogólnonarodowej i spółdzielczej (kołchozowej). Istnienie spółdzielczej socjalistycznej produkcji wskazuje na niedostatecznie wysoki stopień dojrzałości bezpośrednio społecznej pracy kołchoźników w porównaniu z pracą robotników w przedsiębiorstwach państwowych. Spółdzielcza własność zakłada pełną samodzielność kołchozów w zakresie dysponowania środkami produkcji i wytworzonymi produktami. Stosunki między dwoma sektorami społecznej produkcji kształtują się nie tylko na planowej, ale i na towarowo-ekwiwalentnej podstawie.

2. Określone ekonomiczne odosobnienie przedsiębiorstw państwowych na rozrachunku gospodarczym. Jako ogniwa jednolitej gospodarki socjalistycznej przedsiębiorstwa są włączane w mechanizm planowania do zaspokajania społecznych potrzeb rozmiarami i strukturą swojej produkcji; w trybie bezpośrednich stosunków są zatem włączane do procesu reprodukcji społecznej. Jednocześnie jako wyodrębnione jednostki gospodarcze przedsiębiorstwa muszą w pełni pokrywać swoje wydatki z przychodów, odprowadzić część środków do budżetu państwa oraz stworzyć sprzyjające warunki dla kształtowania się własnych funduszy rozwoju i bodźców. Wyodrębnienie przedsiębiorstw warunkuje w socjalizmie niezbędność ruchu produktów pracy w formie wymiany towarowo-wartościowej. Właśnie za jej pomocą określa się

³ K. Marks, *Kapitał*, t. I, Warszawa 1951, s. 100—109.

zgodność wytwarzanej produkcji ze społecznymi potrzebami oraz społeczną zasadność poniesionych na tą produkcję indywidualnych nakładów.

3. Społeczno-ekonomiczna niejednorodność pracy pracowników socjalistycznej produkcji. Występują jeszcze istotne różnice między pracą fizyczną i umysłową, niewykwalifikowaną i wykwalifikowaną, ciężką i lekką, nisko i wysoko wydajną. Społeczno-ekonomiczna nierówność pracy i ekonomiczne odosobnienie pracy każdego pracującego prowadzą do tego, że nakłady pracy są jakościowo ze sobą nieporównywalne w charakterze nakładów społecznie niezbędnych. Uznanie indywidualnych nakładów pracy jako społecznie niezbędnych, jako określonego członu całego produktu społecznego uzyskuje się pośrednio za pomocą wymiany produktów pracy jako towarów. Zarazem podział wytworzonego produktu społecznego między pracującymi dokonuje się przeważnie w towarowej formie odpowiednio do ich wkładu pracy w społecznej wytwórczości. Tak więc produkcja towarowa z odpowiadającymi jej towarowo-pieniężnymi instrumentami, w tej liczbie ceną, stanowi nieodłączną część składową socjalistycznych stosunków produkcji.

Badając istotę towaru Marks podkreślał jedność jego dwóch własności — wartości użytkowej i wartości. Wartość użytkowa towaru to kategoria ekonomiczna. Charakteryzuje ona zdolność rzeczy do zaspokajania tej czy innej potrzeby społecznej⁴. Można rzec, że wartość użytkowa stanowi uogólniony przejaw całości użytkowych właściwości towaru⁵. Występuje przy tym bezpośredni związek między użytkowymi właściwościami towaru i szeroko rozumianą efektywnością jego spożycia⁶.

Wartości użytkowe są wytwarzane przez pracę konkretną, tj. przez pracę wydatkowaną w określonej celowej formie. Konkretnie rodzaje prac są różnorodne, jakościowo odmienne i nie dają się sprowadzić do jakiegoś jednego rodzaju pracy konkretnej. Dlatego też odmiennych wartości użytkowych nie wolno bezpośrednio porównywać i sprowadzać do jakiegoś jednego rodzaju wartości użytkowej. „Jako wartości użytkowe — pisał Marks — towary różnią się przede wszystkim jakością”⁷.

⁴ Marks pisał, że „Użyteczność danej rzeczy czyni z niej wartość użytkową”. *Ibidem*, s. 38.

⁵ Na przykład wartość użytkowa papieru przeznaczonego do druku — to jego zdolność zaspokojenia stale rosnących potrzeb przemysłu poligraficznego w produkcji gazet, czasopism, książek itd., które z kolei stanowią materialną podstawę zaspokojenia duchowych potrzeb człowieka.

⁶ Na przykład im lepsze wskaźniki białości, wytrzymałości na rozerwanie, popiołowości, jednolitości papieru przeznaczonego do druku, tym wyższy jest jego efekt użytkowy w społecznym spożyciu.

⁷ *Ibidem*, s. 40.

Druga społeczna właściwość towaru — jego wartość — pozwala ilościowo porównywać różne towary. Ta współmierność towarów opiera się na tym, że są one wytworami nakładów pracy społecznie abstrakcyjnej, tj. nakładów siły roboczej w ogóle niezależnie od konkretnej formy przejawiania się pracy. W pracy abstrakcyjnej, tworzącej wartości, znikają wszystkie różnice konkretnych rodzajów prac, jest ona pracą jakościowo-jednorodną i ilościowo współmierną. Na tej podstawie kształtują się określone proporcje (stosunki) wymiany różnych towarów, czyli ich wartości wymienne. Tylko w wymianie, w wymiennym stosunku jednego towaru do drugiego przejawia się ich społeczna wartość, która — mówiąc słowami Marksa — nie zawiera „ani atomu materii naturalnej”⁸.

Wraz z rozwojem sił wytwórczych i stosunków wymiany doskonalą się formy przejawiania wartości towarów. Na stosunkowo wysokim poziomie rozwoju produkcji towarowej w roli powszechnego ekwiwalentu występuje pieniądz, który staje się specyficzną formą wyrażania wartości towarów. W rezultacie pojawia się cena, będąca już wyższą formą wartości wymiennej towaru — pieniężnym wyrażeniem społecznej wartości towaru.

RUCH CEN A RUCH WARTOŚCI TOWARÓW

Jako pieniężne formy wartości ceny i ich ruch są uwarunkowane przez wielkość i ruch wartości towarów. W ostatecznym rezultacie zatem zmiany wartości towarów powinny znaleźć swoje odbicie w dynamice poziomu i w zmianach relacji cen. Oto pogląd Marksa w tej kwestii: „Bez względu na to, w jaki sposób pierwotnie ustala się lub reguluje wzajemny stosunek cen różnych towarów, ruchem tych cen rządzi prawo wartości. Tam, gdzie zmniejsza się czas pracy niezbędny do produkcji towarów, następuje również spadek cen; gdzie czas pracy się zwiększa, wzrastają też ceny, jeżeli założymy, że pozostałe warunki się nie zmieniły”⁹.

Należy podkreślić, że ceny — ich poziom i relacje podążają za odpowiednimi zmianami wielkości i relacji społecznej wartości towarów przy innych warunkach stałych. Podnosimy to nie przypadkowo, ponieważ ruch cen jako pieniężnych form wartości podlega nie tylko ruchowi swojej podstawy — wartości i jej modyfikacji — ale też i ruchowi swojej formy — pieniądza. Przyjrzyjmy się temu bliżej, gdyż pozwoli to lepiej i głębiej poznać ekonomiczną złożoną naturę kategorii ceny.

⁸ *Ibidem*, s. 50.

⁹ K. Marks, *Kapitał*, t. III, cz. 1, Warszawa 1957, s. 189.

Formułujemy tezę, że dla rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego właściwa jest tendencja do obniżania wartości wytwarzanych towarów w przeliczeniu na jednostkę wartości użytkowej¹⁰. U podstaw tej prawidłowości ruchu społecznej wartości towarów leży rozwój sił wytwórczych, znajdujący wyraz w przyspieszeniu tempa postępu naukowo-technicznego, we wzroście wydajności pracy społecznej, w pogłębianiu specjalizacji i kooperacji produkcji, podnoszeniu kwalifikacji wytwórców, w doskonaleniu metod kierowania gospodarką. Prawidłowość obniżania się wielkości wartości towarów stwarza realne warunki dla odpowiedniego ruchu cen, a więc dla obniżania się ogólnego poziomu cen¹¹.

Związek dynamiki cen z ruchem ich podstawy — zmodyfikowanej wartości — to jednakże jedna strona omawianej kategorii ekonomicznej. Wiadomo przecież, że jako forma wartości wymiennej cena może odchyłać się od swojej społecznej treści — od wartości towarów. Wartość towaru stanowi kategorię produkcji towarowej w powiązaniu jej ze spożyciem. Natomiast cena jest kategorią wszystkich sfer reprodukcji, a więc również kategorią stosunków podziału i redystrybucji oraz stosunków wymiany towarów. Na dynamikę cen zatem — oprócz ruchu wartości towarów — istotny wpływ wywierają takie zmiany, jak:

- zmiany w podziale nowo wytworzonej wartości,
- zmiany siły nabywczej pieniądza i skali cen,
- niejednakowe społeczne znaczenie towarów i zmiany tego czynnika,
- niezgodność popytu i podaży na poszczególne towary,
- stosunek między wzrostem wydajności pracy i wzrostem płacy roboczej w danej gałęzi/grupie towarowej, itd.

Na przykład, znaczne powiększenie ilości pieniądza papierowego w obiegu, albo w wyniku pierwotnego podziału nowo wytworzonej wartości, szybki wzrost płacy roboczej może — mimo obniżenia się wartości towarów — doprowadzić do stałości albo nawet do wzrostu cen. Rzecz w tym, że rozwój sił wytwórczych, postęp techniczno-ekonomiczny i w rezultacie obniżanie się społecznej wartości i powiększa-

¹⁰ Zauważmy na marginesie, że nowy, lepszy, bardziej efektywny w zużyciu towar może mieć wyższą cenę w porównaniu z jednostką porównywalnika, ale jego cena może — i w zasadzie powinna być — niższa w przeliczeniu na jednostkę wartości użytkowej.

¹¹ Jest to zgodne ze znanym stwierdzeniem Lenina, że: „Cena jest przejawem prawa wartości, wartość jest prawem cen, tzn. uogólnionym wyrazem zjawiska ceny. O »niezależności« można tutaj mówić tylko dla naigrawania się z nauki”. Jeszcze jedno unicestwienie socjalizmu — uwagi na marginesie książki P. Struwego, *Gospodarka a cena*. W. I. Lenin, *Dzieła wybrane*, t. 20, Warszawa 1951, s. 205.

nie fizycznego wolumentu dóbr może podlegać fruktyfikacji w systemie finansowym, w systemie płac i znaleźć wyraz w zmianach struktury stałych lub nawet rosnących cen, może — ale nie musi — wyrażać się w zniżkowej tendencji nominalnej (pieniężnej) wysokości cen.

Zarówno odchyłanie danych cen od ich podstawy — wartości, zmodyfikowanej wartości — jak też rozmijanie się ruchu cen i ruchu wartości realizują się w gospodarce socjalistycznej w zasadzie w sposób planowy, opanowany przez państwo. Procesy te można rozpatrywać jako wyraz jednej z ekonomicznych metod świadomego i aktualnego oddziaływania państwa socjalistycznego na wszystkie stadia procesu reprodukcji rozszerzonej: produkcję, podział i redystrybucję, wymianę oraz końcowe wykorzystanie produktów.

Pojawia się osobny i interesujący problem wyboru dróg społecznej fruktyfikacji rozwoju sił wytwórczych i obniżania się wartości towarów: obniżanie cen, wzrost płac, wzrost akumulacji i inwestycji, rozszerzanie świadczeń społecznych — w tym skracanie dnia pracy. Wiąże się to już ze społeczno-ekonomiczną treścią kategorii cen, z klasowym charakterem wykorzystywania jej funkcji, z celami polityki gospodarczej państwa, w tym z celami polityki cen.

SPOŁECZNO—EKONOMICZNA TREŚĆ KATEGORII CEN

O ekonomicznej naturze cen, o ich wartościowej podstawie i prawidłowościach ruchu można mówić ogólnie, traktując ceny jako kategorię produkcji towarowej w ogóle, tj. w oderwaniu od ekonomicznych stosunków tego czy innego sposobu produkcji, od ustrojowych warunków, w jakich produkcja towarowa i jej kategorie funkcjonują.

Jednakże każdy ustrój społeczno-ekonomiczny nadaje cenom określoną treść społeczno-ekonomiczną. Oznacza to, iż ceny, działanie ich funkcji, ruchy cen znajdują się pod wpływem całego systemu stosunków produkcji danego społeczeństwa, wyrażają wymogi nie tylko praw produkcji i wymiany towarów — ale też praw specyficznych, w tym podstawowego prawa ekonomicznego danej formacji społeczno-ekonomicznej. Biorąc to właśnie pod uwagę stwierdzamy, że stosunki towarowo-pieniężne i ich instrumenty, w tym też i ceny, oparte na społecznej własności środków produkcji i socjalistycznym podziale pracy posiadają nową, socjalistyczną treść społeczno-ekonomiczną.

Społeczno-ekonomiczna natura cen i procesów ich kształtowania w ZSRR wykazuje zasadnicze różnice w porównaniu z kapitalistycznym systemem gospodarki. Różnice te dotyczą:

- zakresu działania cen,

- celów, funkcji, prawidłowości formowania i ruchów cen,
- powiązań cen ze społecznymi formami kierowania gospodarką.

W świecie kapitału ceny mają powszechny charakter; w wyniku prywatnej kapitalistycznej własności środków produkcji przedmiotem stosunków kupna-sprzedaży są fabryki, koleje żelazne, ziemia i jej bogactwa, lasy itd. Pozbawienie pracujących wszelkich środków produkcji, przy formalnej, prawnej wolności osobistej przekształca siłę roboczą w towar, w przedmiot stosunków kupna-sprzedaży, a więc cen. W krajach socjalistycznych, w tym również w ZSRR, ceny nie mają powszechnego charakteru. Znajduje to przede wszystkim wyraz w tym, że nie są przedmiotem stosunków kupna-sprzedaży, nie mają ceny fabryki, zakłady pracy, bogactwa naturalne¹². Ponadto w gospodarce socjalistycznej działanie prawa wartości i cen nie rozciąga się na siłę roboczą, która dzięki uspołecznieniu środków produkcji przestała być towarem. Oprócz ograniczenia sfery działania cen zmieniają się również w naszym ustroju cele wykorzystywania funkcji cen.

W kapitalizmie ceny są potężnym narzędziem redystrybucji dochodów w interesach klas eksploatorskich, a także wewnątrz nich w interesie monopolu. Właśnie głównym narzędziem redystrybucji dochodów we współczesnym kapitalizmie są ceny monopolowe — jednolite i zróżnicowane. W większości przypadków zapewniają one oczekiwaną stopę zysku, która w tym czy innym stopniu przewyższa jej średni poziom i zapewnia wysoki zysk monopolowy.

Potężnym narzędziem redystrybucji dochodu narodowego są ceny w warunkach inflacji, charakteryzującej się przepelnieniem kanałów obiegu niewymienialnym pieniądzem papierowym i jego deprecjacją. Głównym przejawem inflacji jest wzrost cen w pieniądzu papierowym, rosnąca drożyzna. Zwiększają się też wprawdzie dochody pieniężne, ale prawidłowością kapitalizmu jest odstawanie wzrostu dochodów mas pracujących od wzrostu cen, co pogarsza sytuację materialną klas pracujących oraz grup społecznych otrzymujących stałe dochody (pracownicy państwowi, emeryci itp.). Odmienny obraz sytuacji kształtuje się po stronie klas posiadających; inflacja wywiera tu zwykle dobroczynny wpływ na kursy papierów wartościowych i akcji, znajdujących się w posiadaniu burżuazji monopolistycznej. Mamy zatem sytuację, kiedy uwarunkowana obiektywnie staje się ekonomiczna i polityczna walka

¹² Uwzględniając stale rosnącą rolę bogactw naturalnych w rozwoju gospodarki narodowej staje się celowa ich ekonomiczna ocena. Uważamy jednak, że ekonomiczna wycena zasobów przyrody nie wyraża stosunków wymiennych, nie ma nic wspólnego z ceną. Choć cena jest pewną ilością pieniędzy (zgodnie ze swoją formą pieniężną), to jednak nie każda płatność w pieniądzu ani pieniężna wycena dóbr jest ceną.

klasowa w warunkach kapitalistycznej ekonomiki m.in. w związku z polityką cen, ich ruchem i społeczno-ekonomicznymi skutkami.

Całkowicie inne cele przyświecają kształtowaniu cen w ZSRR i innych krajach socjalistycznych. Wyrażając założenia i cele socjalistycznych stosunków produkcji ceny służą trzem zasadniczym zadaniom:

- 1) zapewniają stały i szybki rozwój gospodarki narodowej, procesy rozszerzonej reprodukcji,
- 2) sprzyjają wzrostowi efektywności społecznej produkcji, postępowi naukowo-technicznemu, wzrostowi wydajności pracy społecznej,
- 3) służą stałemu podnoszeniu materialnych i kulturalnych warunków życia społeczeństwa, realizacji socjalistycznego wzorca spożycia.

Wymienione cele stanowią zarazem kryteria prawidłowości systemu cen w socjalizmie, składają się na nową, społeczno-ekonomiczną treść kategorii cen.

Kolejną wynikającą z powyższego różnicą jest charakter cenotwórstwa, sposób ustalania cen. W produkcji towarowej opartej na prywatnej własności właściwy jest żywiołowy charakter cenotwórstwa i ruchu cen. Żywiołowość tę rodzi wpływ czynników cyklicznych, koniunkturalnych i spekulacyjnych. Żywiołowe wahania i odchylenia cen od ich wartościowej podstawy wskazują dysproporcje w podziale i zaspokajaniu potrzeb społecznych w kapitalizmie. Za pomocą mechanizmu wahań cen następuje usuwanie tych dysproporcji, regulowanie popytu i podaży. Monopolizacja nie usuwa żywiołowości kształtowania cen, zmienia jedynie jej formy, zakres występowania, rodzi nowe sprzeczności na odcinku cen monopolowych.

W socjalistycznej gospodarce planowej czynnik planowości obejmuje również cenotwórstwo. Planowy charakter kształtowania cen znajduje wyraz w ustalaniu przez państwo cen na przeważającą część masy towarowej, w tym na podstawowe środki produkcji i środki spożycia. Ceny państwowe są cenami jednolitymi, stałymi, nie podlegającymi koniunkturalnym czy sezonowym wahaniom. Również w trybie planowym następują zmiany cen, przeprowadza się reformy czy regulacje cen urzędowych oraz zasad kalkulacji cen przez jednostki gospodarcze i organizacje społeczne. Ceny cennikowe (tzw. ceny państwowe) są obowiązkowe dla wszystkich socjalistycznych przedsiębiorstw i organizacji. Właściwością cen zbytu na wyroby głównych gałęzi przemysłu jest w ZSRR ich stosunkowa stałość, a w dłuższym okresie czasu ich ruch zniżkowy. Wskazują na to dane przytoczone w tabl. 1.

Poza stroną ilościową, tzn. ruchem poziomu cen, zmienia się też ich rola i miejsce w funkcjonowaniu gospodarki. W ZSRR ceny są niezbędnym warunkiem planowej organizacji gospodarki. Zależą od nich podstawowe wskaźniki planu — rozmiary produkcji sprzedanej, koszty

Tablica I

Indeksy cen zbytu przedsiębiorstwa (bez podatku obrotowego) w głównych gałęziach przemysłu ZSRR w latach 1949—1976

Wyszczególnienie	1949	1950	1955	1965	1970	1975	1976
Ogólny indeks cen zbytu przedsiębiorstwa całego przemysłu	100	83	68	70	77	75	74
Ogólny indeks cen zbytu przedsiębiorstwa gałęzi przemysłu ciężkiego	100	80	61	55	64	59	58
Gałęziowe indeksy cen zbytu przedsiębiorstwa:							
elektroenergetyki	100	92	74	62	83	83	83
czarnej metalurgii	100	71	60	60	90	90	90
chemii i przerobu ropy naftowej	100	84	67	66	66	63	62
budowy maszyn i przemysłu metalowego	100	76	52	41	40	39	32

Zródło: Jubileuszowy rocznik statystyczny. Gospodarka narodowa ZSRR za 60 lat, Moskwa 1977, s. 197.

własne produkcji, zysk, rentowność, wydajność pracy, dochody ludności, proporcje w podziale globalnego produktu społecznego, stałość obiegu pieniężnego itd. Jednolitość i stabilność cen stwarzają właściwe przesłanki w przygotowywaniu planów i prognoz, a zarazem za pomocą cen stymuluje się wykonywanie tych planów. Można sformułować pogląd, iż w tym właśnie przejawia się właściwe dla socjalizmu podporządkowanie prawa planowego rozwoju i prawa wartości oraz form przejawiania się tych praw, tj. planu i rynku, w tym cen. Sfera działania prawa planowego rozwoju jest wszechogarniająca i dlatego obejmuje ona również stosunki towarowo-pieniężne i ich kategorie. Decydująca regulująca rola czynnika planowości znajduje m.in. wyraz w planowaniu instrumentów ekonomicznych, w tej liczbie i cen, pod względem ich wielkości, struktury, roli w funkcjonowaniu gospodarki, podporządkowania realizacji celów założonych w narodowych planach społeczno-gospodarczych.

FUNKCJE CEN W GOSPODARCE SOCJALISTYCZNEJ

Nowa społeczno-ekonomiczna treść cen w socjalizmie przejawia się w działaniu i wykorzystywaniu funkcji cen. Funkcje cen — to wynikające z ich istoty możliwe kierunki działania i stosowania cen, przy czym znajdują się one pod wpływem zarówno prawa wartości jak i pod oddziaływaniem ekonomicznych praw socjalizmu.

We współczesnej radzieckiej literaturze ekonomicznej spotykamy różne poglądy na temat funkcji cen, w szczególności gdy chodzi o liczbę funkcji i ich interpretację¹³. Występują też różnice w sformułowaniu tej samej funkcji.

Naszym zdaniem, w teorii i w praktyce współczesnego planowego cenotwórstwa w ZSRR wykorzystuje się następujące cztery funkcje cen:

- 1) rachunkowo-wartościową,
- 2) stymulującą,
- 3) redystrybucyjną,
- 4) zbilansowania popytu i podaży.

Podstawową funkcją cen w ZSRR jest funkcja rachunkowo-wartościowa. Wynika ona z istoty ceny jako formy wartości i pokazuje, jaką wielkość społecznie niezbędnych nakładów pracy poniesiono na wytworzenie różnych rodzajów produktów. Im dokładniej te nakłady ceny wyrażają, tym lepiej służą one w rachunkach ekonomicznych, w porównaniach ekonomicznej efektywności różnych wariantów rozwiązań gospodarczych na rozmaitych szczeblach kierowania ekonomiką i w wyborze optymalnych spośród tych wariantów. Wyrażające z dostateczną ścisłością społecznie niezbędne nakłady pracy, ceny zapewniają ekwiwalentność wymiany i podnoszą skuteczność swojej rachunkowo-porównawczej roli. Wziąwszy pod uwagę, że w naturalnej formie (sztuki, kilogramy itd.) różne rodzaje produktów są bezpośrednio ze sobą nieporównywalne, zestawianie podstawowych wskaźników działalności produkcyjno-gospodarczej różnych przedsiębiorstw uzyskuje się również za pomocą cen. Pozwalają one zorganizować ewidencję nakładów ponoszonych na produkcję i zbył różnorodnych towarów w poszczególnych przedsiębiorstwach, porównywać te nakłady z rezultatami produkcji i ujawniać na tej podstawie realną, ekonomiczną efektywność gospodarowania.

Obok wyrażania społecznie niezbędnych nakładów pracy i środków, kształtowania proporcji w gospodarce narodowej ceny mogą i powinny wykazywać również aktywny wpływ na procesy reprodukcji. Znaczy to, że ceny pełnią funkcję ekonomicznej stymulacji. Współczesny system cen w ZSRR ma wywierać stymulacyjny wpływ na wzrost efektywności produkcji, na poprawę jakości wyrobów, co osiąga się za pomocą różnicowania normalywnego poziomu rentowności, zastosowania syste-

¹³ Tak np. W. P. Diaczenko wyodrębnia tylko trzy funkcje cen: planowo-rachunkową, stymulującą i rozdzielczą. W. P. Diaczenko, *Problemy planowego cenoobrazowania*, Moskwa 1971, s. 47—50; K. N. Plotnikow i A. S. Gusarow twierdzą, że ceny pełnią cztery funkcje: ekwiwalentności wymiany, redystrybucji wartości, stymulowania produkcji oraz uwzględniania stosunku popytu i podaży. *Sowremiennyje problemy teorii i praktiki cenoobrazowania pri socjalizmie*, Moskwa 1971, s. 99.

mu dopłat i opustów oraz ustalania uzasadnionych relacji cen na analogiczne wyroby itd. Z jednej strony wyższy poziom normatywnej rentowności lub dopłaty do cen wyznacza się dla wyrobów nowoczesnych, których parametry techniczno-ekonomiczne odpowiadają najlepszym wzorcom światowym i krajowym lub przewyższają je, a z drugiej strony na wyroby przestarzałe, nie odpowiadające współczesnym wymaganiom produkcji i spożycia ustala się niższy poziom rentowności lub opust od cen „normalnego” poziomu.

Należy zwrócić uwagę, że ceny pełnią funkcję ekonomicznego stymulowania w sytuacji, kiedy pozwalają uwzględnić ekonomiczne interesy nie tylko wytwórców danych towarów, ale też i ich użytkowników. Interesy tych ostatnich są zachowywane za pomocą cen wtedy, kiedy uwzględniają one ekonomiczną efektywność zastosowania danych produktów w gospodarce narodowej. Stymulująca funkcja cen zyskuje na skuteczności i prawidłowości, kiedy reformę cen lub nowe posunięcia cenowe rozwiązuje się kompleksowo we wzajemnej więzi z doskonaleniem systemów planowania, bodźców materialnych, finansów z jego formami podziału zysku brutto jednostek gospodarczych. Łączność rozwiązań systemu cen i innych systemów funkcjonowania gospodarki podnosi stymulującą rolę cen we wzroście społecznej efektywności produkcji.

Duże znaczenie posiada redystrybucyjna funkcja cen. Polega ona na redystrybucji wartości, w tym dochodu narodowego, między poszczególne części składowe gospodarki narodowej w aspekcie gałęziowym, terytorialnym i społecznym. Na przykład redystrybucyjna funkcja cen została wykorzystana w reformie cen zbytu w ZSRR, jaka miała miejsce w 1967 r., kiedy część akumulacji przemysłu maszynowego, transportu i budownictwa podległa redystrybucji do gałęzi surowcowych i paliwo-energetycznych. Jednakże we współczesnych warunkach rozwoju gospodarki socjalistycznej redystrybucyjną funkcję cen wykorzystuje się w mniejszym zakresie, natomiast głównym instrumentem redystrybucji dochodu narodowego stają się finanse i kredyt.

Mechanizm czwartej funkcji cen, bilansowanie popytu i podaży, można przedstawić następująco: brak zgodności popytu z podażą prowadzi do odchylenia cen od wartości towarów, to znaczy że przewaga podaży nad popytem warunkuje obniżenie cen w porównaniu z poziomem społecznie niezbędnych nakładów — i odwrotnie, przewaga popytu nad podażą towarzyszą ceny wyższe od ich wartościowej podstawy. Jednakże — w odróżnieniu od żywiłowej gospodarki kapitalistycznej — w ZSRR ta funkcja cen nie ma dużego znaczenia, na co wskazuje praktyka cenotwórstwa. W licznych przypadkach uwzględnia się wprawdzie w cenach stosunek popytu i podaży, ale traktuje jako pomocniczy

zabieg rozwiązywania szeregu zadań gospodarki narodowej. Weźmy sytuację deficytowości danych produktów. Ich rozdział między różne sfery gospodarki z największą ekonomiczną efektywnością dokonuje się nie przez ceny, ale za pomocą planu. Żywiłowości rozdziału deficytowych produktów towarzyszą większe straty materialne, pracy i środków finansowych w porównaniu z rozdziałem wg uprzednio wybranego wariantu optymalnego z punktu widzenia całej gospodarki narodowej. Poza tym ceny budowane głównie z uwzględnieniem stosunku popytu i podaży i oderwane od poziomu społecznie niezbędnych nakładów pracy zniekształcają proporcje i więzi gospodarki narodowej. Dlatego funkcja bilansowania popytu i podaży posiada ograniczone zastosowanie w praktyce współczesnego planowego kształtowania cen w ZSRR.

Krótki przegląd funkcji cen w gospodarce socjalistycznej wskazuje na ich sprzeczności. Na przykład wykorzystywanie funkcji rachunkowo-wartościowej cen opiera się na zbliżaniu cen do ich wartościowej podstawy, natomiast skuteczne wykorzystywanie funkcji stymulującej — a zwłaszcza redystrybucyjnej — jest możliwe dzięki odchyłaniu cen od społecznie niezbędnych nakładów pracy. Umacnianie jednych funkcji cen nieuchronnie prowadzi do osłabiania innych, co wynika z wielostronności i złożoności ceny jako kategorii społeczno-ekonomicznej i zmian roli poszczególnych funkcji cen na różnych etapach rozwoju gospodarki narodowej. Dlatego szczególnie ważną rzeczą przy określaniu cen na konkretne wyroby jest ocena skutków wykorzystywania tej czy innej funkcji cen, znalezienie optymalnej kombinacji tych funkcji w celu najlepszego rozwiązania postawionych ekonomicznych zadań.

ZASADY KSZTAŁTOWANIA CEN

Ceny pełnią swoje funkcje jako wielkości ekonomiczne budowane wg określonych metod i na podstawie określonych zasad. Do ważniejszych zasad planowego kształtowania cen należą:

- centralizm demokratyczny cenotwórstwa,
- jednolita państwowa polityka cen,
- przestrzeganie państwowej dyscypliny cen,
- kojarzenie stabilności i elastyczności cen,
- jednolitość cen na jednakowe rodzaje wyrobów.

Istota centralizmu demokratycznego, podstawowej zasady cenotwórstwa w ZSRR, polega na nierozdzielności centralizacji i decentralizacji trybu ustalania cen, łączenia stosunków autorytetu i demokratyzacji w dziedzinie kształtowania cen. U podstaw leży tu działanie obiektywnych praw ekonomicznych w warunkach społecznej, socjalistycznej

własności środków produkcji. Działanie i przestrzeganie zasady centralizmu demokratycznego jako ogólnej zasady budowy i funkcjonowania gospodarki socjalistycznej rozciąga się również na dziedzinę cenotwórstwa w skali całego kraju. W trybie scentralizowanym rozwiązywane są podstawowe kwestie polityki cen, metodologii ich budowy i regulowania. Nadaje to cenom i regułom ich ustalania i stosowania obowiązkowy, dyrektywny charakter, a zarazem stwarza niezbędne warunki dla wprowadzenia ekonomicznie uzasadnionych rozwiązań cenowych, ponieważ u ich podstaw leży zachowanie interesów ogólnospołecznych. Scentralizowane kierowanie mechanizmem kształtowania cen realizuje w ZSRR Komitet Centralny KPZR, Rada Ministrów ZSRR i Państwowy Komitet Cen przy Radzie Ministrów. Decyzje KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR określają podstawowe wymagania pod adresem systemu cen i podstawowe kierunki jego doskonalenia. Państwowy Komitet Cen sprawuje kierownictwo metodologiczne w dziedzinie kształtowania cen. Ten centralny państwowy organ cenowy zatwierdza i zmienia ceny na podstawowe rodzaje produktów i usług, opracowuje i zatwierdza normatywną dokumentację cenotwórstwa (metodologię i metodykę cenotwórstwa, instrukcje, dyrektywne wskazówki, rozporządzenia itd.), ustanawia terminy powszechnych i bieżących przeglądów cen, przy czym wszystkie te kierunki pracy są uzgadniane z planistycznymi, finansowymi i innymi centralnymi organami państwa.

Jednakże nadmierna centralizacja kształtowania cen rodzi szereg negatywnych skutków, takich jak: ograniczanie inicjatywy niższych ogniw państwowych i jednostek gospodarczych w ustalaniu i stosowaniu cen, ignorowanie warunków i kosztów produkcji i rezerw ich obniżania, wydłużanie czasu opracowywania, uzgadniania i zatwierdzania cen, a w ostatecznym rezultacie trudności wykorzystywania cen w kierowaniu przedsiębiorstwami, gałęziami i gospodarką narodową.

Wiele zadań cenotwórstwa może być bardziej efektywnie i prościej rozwiązane w warunkach zdecentralizowanego trybu ustalania cen, przekazania decyzji republikańskim komitetom cen, resortom, zjednoczeniom — a nawet przedsiębiorstwom i organizacjom. Na przykład, w ZSRR resorty i zjednoczenia zatwierdzają ceny zbytu na produkty wytwarzane i zużywane przez podległe przedsiębiorstwa; przedsiębiorstwa i organizacje mają prawo do ustalania cen zbytu na produkty wytwarzane dla własnych inwestycji, na niektóre artykuły dla organizacji administracyjnych, kulturalno-oświatowych i komunalno-bytowych.

Decentralizacja cenotwórstwa posiada oczywiście ściśle określone przez państwo ramy, jest sprowadzona do stanowienia cen na wyroby nie mające decydującego znaczenia w kształtowaniu ogólnego poziomu cen. Poza tym zdecentralizowanie cenotwórstwa jest reglamentowane za

pomocą opracowanych przez centralne organy cenowe przepisów, wyznaczonych normatywów nakładów i efektów oraz reguł kalkulacji cen. W ostatecznym rachunku cały współczesny system kształtowania cen znajduje się pod regulującym wpływem centralnego kierownictwa.

Z centralizmem demokratycznym, optymalnie kojarzącym centralizację i decentralizację cenotwórstwa, wiąże się zabezpieczenie jednolitej państwowej polityki cen w ZSRR. Tę zasadę realizują wszystkie organy zajmujące się ustalaniem cen — niezależnie od ich miejsca w systemie zarządzania. Jednolita w skali całego kraju państwowa polityka cen jest nakierowana na osiągnięcie kompleksu zadań w dziedzinie postępu technicznego, rozszerzanie produkcji, inwestycji, zaopatrzenia materiałowo-technicznego, opłaty pracy i w innych sferach gospodarki narodowej. Zasada jednolitej państwowej polityki cen ma zapewnić wykonanie narodowych planów i podniesienie społecznej efektywności produkcji. Jedność i zgodność działania wszystkich ogniw cenotwórstwa, oparte na centralizmie demokratycznym, zakładają ścisłe przestrzeganie zasady państwowej dyscypliny cen.

Oznacza to zachowanie obowiązującego ustawodawstwa cenowego, przekreślenie wszelkich prób poprawy wskaźników produkcyjno-gospodarczej działalności za pomocą obchodzenia cen cennikowych i urzędowych reguł kalkulacji cen. Na przestrzeganie zasady państwowej dyscypliny cen zwrócono szczególną uwagę na XXIV Zjeździe KPZR¹⁴. Państwowa dyscyplina cen w ZSRR polega na przestrzeganiu przez wszystkie przedsiębiorstwa i organizacje ustalonych normatywnych dokumentów dotyczących kalkulacji, zatwierdzania i stosowania cen. Odpowiada to w pełni istocie socjalistycznych stosunków produkcji i założeniom planowego systemu kierowania gospodarką narodową. Nad przestrzeganiem państwowej dyscypliny cen czuwa centralny organ cenowy — Państwowy Komitet Cen ZSRR. Do jego zadań należy stała kontrola nad prawidłowością ustalania i stosowania cen we wszystkich ogniwach systemu zarządzania gospodarką narodową. Przeprowadzając systematyczne analizy sytuacji w zakresie kształtowania cen w resortach, zarządach, zjednoczeniach i przedsiębiorstwach Państwowy Komitet Cen ujawnia przypadki niewłaściwych danych wyjściowych w stadiach a) kalkulacji cen (np. zawyżone normatywy zużycia surowców, materiałów, paliwa i energii, robocizny i płacy roboczej itd.),

¹⁴ W Materiałach XXIV Zjazdu KPZR czytamy: „Wszelkie próby osiągania zysku drogą obchodzenia cen państwowych lub podwyższania ich, naruszania ustalonego asortymentu i standardów stanowią praktykę antypaństwową. Należy podnieść odpowiedzialność ministerstw, zarządów, zjednoczeń i kierownictw przedsiębiorstw i organów cenowych za ścisłe przestrzeganie państwowej dyscypliny cen”. *Materiały XXIV Sjazdu KPSS*, Moskwa 1971, s. 170.

b) realizacji produkcji (np. sprzedaż niższych gatunków po normalnych lub wyższych cenach, przedłużanie terminów działania cen przejściowych, stosowanie cen ustalonych dowolnie i z reguły zawyżonych itd.).

Traktując naruszenia państwowej dyscypliny cen jako praktyki „antypaństwowe” centralne organy cenowe ZSRR i republik związkowych stosują ostre sankcje, jak:

— wyłączenie ze wskaźnika wartości sprzedaży i zysku z przekazaniem do budżetu całej sumy zysku nieprawnie osiąganego drogą naruszenia przez przedsiębiorstwa i organizacje obowiązujących przepisów ustalania i stosowania cen; odpowiednie korektury odpisów na fundusze dochodowe jednostek gospodarczych;

— materialna odpowiedzialność kierownictwa przedsiębiorstw i służb ekonomicznych za dostarczenie nieprawidłowych materiałów do kalkulacji cen i niewłaściwe ich zastosowanie.

Doniosłą zasadę kształtowania cen w ZSRR stanowi kojarzenie stabilności i elastyczności cen. Przez stabilność cen rozumiemy stałość ogólnego poziomu cen i eliminację ich wahań pod wpływem koniunkturalnych czynników. Planowanie gospodarki narodowej, normalne funkcjonowanie systemu pieniężnego, finansowego, kredytowego staje się możliwe pod warunkiem stabilizacji cen. Jest ona niezbędna dla realizacji wymogów rozrachunku gospodarczego przedsiębiorstw, ponieważ poprawa wszystkich podstawowych wskaźników działalności przedsiębiorstw staje się bezpośrednio zależna nie od cen, ale od realnych wyników — rozszerzenia produkcji, doskonalenia wyrobów, obniżki kosztów własnych. Tym samym stabilność cen pobudza dalszy rozwój i doskonalenie produkcji, wzrost jej społecznej efektywności.

Jednocześnie właściwością cen w ZSRR jest elastyczność. Zmiany cen są prawidłowością dynamicznej gospodarki socjalistycznej, postępu naukowo—technicznego, wyrażają zmiany obiektywnych warunków gospodarowania, konkretnych warunków produkcji, obrotu i wykorzystywania różnych rodzajów produktów. Rewidowanie wysokości cen jest nieuchronne odpowiednio do strukturalnych zmian w gospodarce narodowej oraz znacznych zmian w poziomie i relacjach społecznie niezbędnych nakładów pracy. Podobnie jak stabilność cen, również ich elastyczność służy podnoszeniu społecznej efektywności gospodarki socjalistycznej. Tak więc wzajemnie powiązane ze sobą — stabilność i elastyczność cen — stanowią dwie strony jednego procesu planowego ich kształtowania w ZSRR. Kojarzenie obu tych stron uzyskuje się dzięki zastosowaniu we współczesnym cenotwórstwie radzieckim za pomocą złożonego systemu metod. Można do nich zaliczyć: różnicowanie cen w czasie i w przestrzeni, system dopłat i opustów, ceny schodkowe, osobny fundusz rewidowania cen, normatywno-parametryczne metody

ustalania cen itd. Różnorodność metod pozwala i żąda w każdym konkretnym przypadku optymalnie łączyć stabilność z elastycznością cen, zapewnić przy tym zachowanie jednolitej państwowej polityki cen i wzrost społecznej efektywności gospodarki planowej.

Kolejną zasadą kształtowania cen w ZSRR jest jednolitość cen na jednakowe produkty. Zgodnie z tą zasadą na te same wyroby — niezależnie od kosztów ich wytwarzania w różnych przedsiębiorstwach — wyznacza się jednakowe ceny. Jednolitość cen jest uzasadniona tym, że są one określane społecznie niezbędnymi — a nie indywidualnymi nakładami pracy — poniesionymi na produkcję towaru jednakowego jako wartości użytkowej, zaspokajającej tę samą społeczną potrzebę. Przestrzeganie tej zasady stanowi niezbędny warunek planowania, rachunku nakładów oraz ich porównywania z rezultatami produkcji. Za pomocą jednolitości cen zapewnia się obiektywną ocenę jakości działalności produkcyjno-gospodarczej każdego przedsiębiorstwa. Można to wyraźnie stwierdzić przy analizie wpływu określonego systemu cen surowców i materiałów na wskaźniki pracy przedsiębiorstw. Na przykład wielość cen surowców prowadzi do tego, iż przedsiębiorstwa nie pracujące efektywnie ale zużywające surowce uzyskiwane po niższej cenie osiągają wyższe zyski — a nawet są zaliczane do przodujących, natomiast przedsiębiorstwa pracujące faktycznie lepiej, ale otrzymujące surowce po wyższych cenach mogą być niesprawiedliwie zaliczane do gorszych. Natomiast jednolitość cen tego samego surowca stawia różne przedsiębiorstwa wobec ekonomicznie jednakowych warunków pracy. Rezultaty produkcyjne i ekonomiczne nie zależą wtedy od różnych cen surowca — ale od jakości gospodarowania, efektywności wykorzystania tych surowców i innych zasobów, od poziomu organizacji procesu produkcyjnego. Umacnia to rozrachunek gospodarczy, stymuluje postęp naukowo-techniczny i stosowanie reżymu oszczędności. Jednolite ceny wyrażają poziom społecznie niezbędnych nakładów na wytworzenie i realizację produktów. Przedsiębiorstwa ponoszące nakłady wyższe od tego poziomu zostają zmuszone do podjęcia kompleksu środków w kierunku mobilizacji wewnętrznych rezerw, oszczędności surowców i materiałów, paliwa i energii, podnoszenia efektywności pracy maszyn i urządzeń, racjonalizacji zatrudnienia. Wszystko to odpowiada wymogom rozrachunku gospodarczego.

Rozpatrzone funkcje cen, podstawowe zasady ich kształtowania zostały zweryfikowane wieloletnią praktyką cenotwórstwa w ZSRR. Wraz z rozwojem współczesnego systemu planowania i ekonomicznego pobudzania następuje ich umacnianie i dalsze doskonalenie.

W. A. Slepow

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PLANNED PRICE FIXING IN THE USSR

The author presents properties of prices as a special socio-economic category. In an interesting way there are discussed causes of relative independence of prices in relation to their value basis and causes of prices deviation from value on one hand, and of isolation of price movement from value movement. Dynamics of price movement, apart from commodity value movement, is affected by changes in distribution of newly produced values, changes in the money purchasing power and price-scale, changes in the social significance of the commodity, differences in demand-supply ratio on the scale of commodity groups, differences in growth rate of labour productivity and wages. Economic fructification of effects of technical progress and reduction of outlays can be present and is already present in the course of the original distribution of the national income in the system of wages, finances with stable or even growing prices. The author points out new socio-economic contents of price categories in socialism as compared with capitalism, which encompass targets of price policy, way of their fixing, role in functioning of the economy. There are presented four functions of prices: 1) account-value function, 2) stimulating function, 3) redistribution function, 4) demand-supply balancing function. Furthermore there are discussed principles of price formation such as: democratic centralism of price formation, uniform state price policy, observance of the state price discipline, reconciliation of price stability and elasticity, uniformity of prices for similar products.